

VOORKOMEN EN GEDRAG VAN ZWARTKOPMEEUWEN (LARUS MELANOCEPHALUS)
LANGS DE RIJN TUSSEN RHENEN EN HETEREN (GEDURENDE 1974 - 1979)

Rob Bijlsma

INLEIDING

Sinds de jaren zestig heeft zich een verrassende toename van het aantal waarnemingen en broedgevallen van zwartkopmeeuwen in Europa voorgedaan. In Engeland (Appley & Britton, 1979; Hume, 1976; Sharrock, 1974; Taverner, 1970), Duitsland (Mauersberger, 1970; Schlenker, 1973; Schmidt, 1965), België (Meeus, 1980), Frankrijk (Johnson & Isenmann, 1971; Milbled & Apchain, 1978), alsook in Nederland (Jansen & Remeus, 1978) is deze toename gedocumenteerd. Hoewel in Engeland een zwartkopmeeuw van Baltische origine is aangetoond (Taverner, 1970), is het aannemelijk dat de meeste vogels afkomstig zijn uit de Zwarte Zee waar volgens de meest recente gegevens de broedvogel populatie is toegenomen tot ruim 170.000 paar (Ardamatskaya, 1977). Vele ringgegevens bewijzen dat de Zwarte Zee als de bakermat van de explosie beschouwd kan worden (Lebedeva & Schevareva, 1961; Mayaud, 1954 & 1956; Milbled & Apchain, 1978; Schevareva, 1956; Tekke, 1976).

Door Jansen & Remeus (1978) is de Nederlandse situatie samengevat. Het door hen geschetste beeld wekt de indruk dat het rivierengebied nauwelijks van belang is voor zwartkopmeeuwen. Deze indruk wordt nog versterkt door de Vogels van de Grote Rivieren (Van den Bergh, et al, 1979). In dit artikel zal ik aantonen dat eerder van het tegendeel sprake is.

WAARNEMINGSGEBIED

De waarnemingen werden verricht in het stroomdal van de Rijn tussen Rhenen en Heteren (figuur 1). De rivier stroomt hier traag; de oevers zijn deels geëga-

liseerd en voorzien van honderden kribben. De uiterwaarden aan weerszijden hebben een wisselende breedte. Behalve vele kleine plassen en doorbraakkolken komen bij Rhenen, Opheusden, Heteren en Renkum ook grote baggergaten voor in alle stadia van verlanding. Het merendeel hiervan is echter zeer diep (tot 40 meter) maar ondiepe plassen ontbreken niet (bijvoorbeeld onderaan de Noordberg bij Renkum en bij Heelsum). In de winter en het voorjaar staan de uiterwaarden deels of geheel voor korte of lange tijd onder water. 's Zomers daarentegen kunnen de graslanden volkomen uitgedroogd zijn. Op verschillende plaatsen wordt afvalwater in de Rijn geloosd, vooral naast de papierfabriek Van Gelder bij Renkum. De totale lengte van het onderzochte Rijntraject bedraagt 15 km.

TIJDSBESTEDING EN WERKWIJZE

Van 1974 tot en met 1976 werden de uiterwaarden van Rhenen tot Heteren aan weerskanten van de Rijn van september tot en met april eenmaal per week geteld. Deze tellingen werden verricht door Adjan de Jong, Richard Stouthamer en ondergetekende. Ieder telde een vast traject. Mijn route betrof Lexkesveer tot Heteren en Noordberg tot Lexkesveer. Buiten de tellingen om bezocht ik de overige uiterwaarden onregelmatig. Tijdens de zomermaanden werden de uiterwaarden gemiddeld tweemaal per maand onderzocht. Na 1976 was dat zowel 's zomers als 's winters het geval. In alle maanden van het jaar werden de Renkumse Benedenwaarden en de Wageninger Uiterwaarden veel vaker bezocht (min-

stens 4-5 kontrôles per maand).

Tijdens de wintertellingen ging de aandacht vooral uit naar eenden, ganzen en zwanen; tijdens de zomermaanden naar broedvogels. Zelf lette ik echter altijd op meeuwen, waarbij de zwartkopmeeuw speciale aandacht kreeg.

RESULTATEN

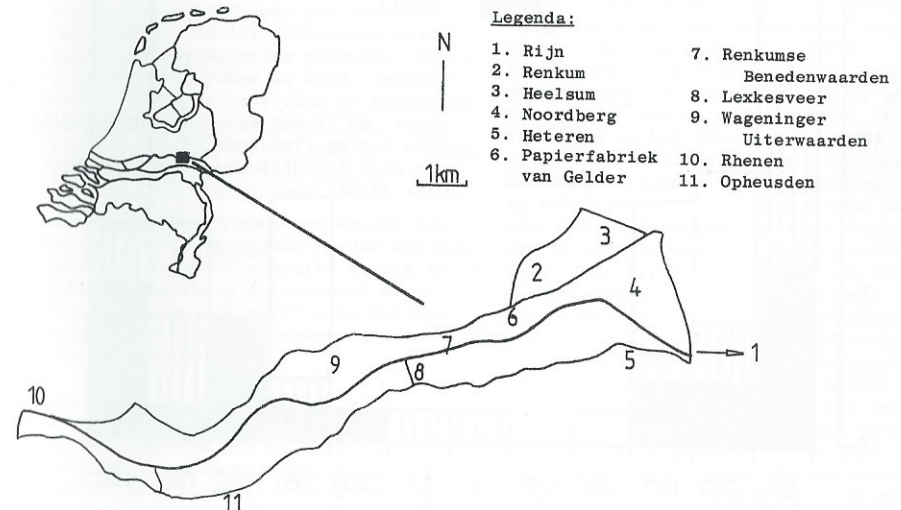
In tabel 1 wordt een overzicht gegeven van de waargenomen zwartkopmeeuwen van 1974 tot en met 1979, gesplitst naar leeftijd (volgens de criteria van Grant 1979). De aantallen zijn minima, omdat bij twijfel of een zwartkopmeeuw al eerder was gezien, besloten werd slechts één exemplaar op te nemen. Dubbeltellingen zullen vermoedelijk weinig zijn voorgekomen.

De soort werd ieder jaar waargenomen, zij het in wisselende aantallen. Het is moeilijk te beoordelen of deze jaarlijkse variatie het gevolg is van wisselende waarnemingsintensiteit of niet. Het

overheersen van eerstejaars vogels lijkt daarentegen een vaststaand feit te zijn; het werd elk jaar opgemerkt. Mogelijk is het aandeel juveniele vogels zelfs hoger, omdat bij oppervlakkige beschouwing een jonge zwartkopmeeuw makkelijk verward kan worden met een jonge stormmeeuw. Adulte en subadulte zwartkopmeeuwen zijn echter onmiskenbaar, ook in winterkleed.

De seizoensverdeling maakt duidelijk dat de zwartkopmeeuw in de uiterwaarden van de Rijn een typische wintervogel is met maxima in december en januari (figuur 2). Doordat langdurig aanwezige vogels (die in veel gevallen individueel herkenbaar waren) iedere maand opnieuw zijn meegeteld, is het totaal aantal zwartkopmeeuwen in figuur 2 hoger dan in tabel 1. Het aandeel de verschillende leeftijdskategorieën innamen in de loop van het seizoen, bleek ternauwernood aan veranderingen onderhevig te zijn.

Figuur 1: Overzicht van het waarnemingsgebied langs de Rijn.
Survey of the study area along the river Rhine.

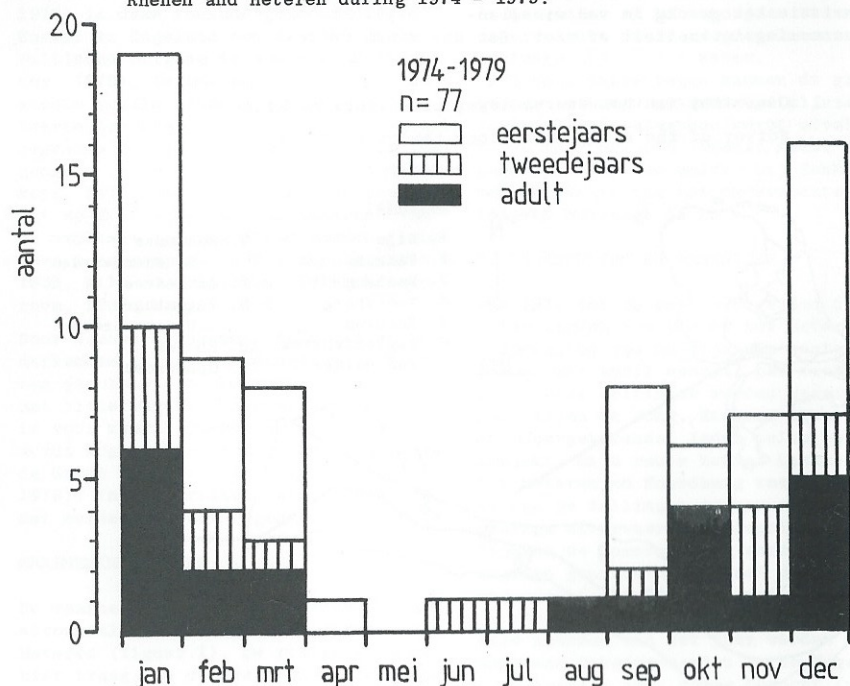
Tabel 1: Aantal waargenomen zwartkopmeeuwen langs de Rijn tussen Rhenen en Heteren gedurende 1974 - 1979.

Number of adult, second-year and first-year Mediterranean Gulls, observed during 1974 to 1979 along the river Rhine from Rhenen to Heteren.

jaar	1974	1975	1976	1977	1978	1979	Totaal
adult	1	4	8	1	2	4	20
tweedejaars	0	2	5	3	2	1	13
eerstejaars	2	5	10	3	4	6	30
TOTAAL	3	11	23	7	8	11	63

Figuur 2: Seizoensverdeling van adulte, tweedejaars en eerstejaars zwartkopmeeuwen langs de Rijn tussen Rhenen en Heteren in de periode 1974 - 1979.

Seasonal distribution of adult (black), second (hatched) - and first year (white) Mediterranean Gulls along the river Rhine between Rhenen and Heteren during 1974 - 1979.

GEDRAG

Niet alleen qua verenkleed (Grant, 1979) maar ook wat betreft gedrag vertoont de zwartkopmeeuw veel overeenkomst met de stormmeeuw (Mauersberger, 1970; Hume & Lansdown, 1974). Hoewel ik niet systematisch gedragsaantekeningen heb gemaakt, zijn de volgende punten vermeldenswaard.

Net als kok- en stormmeeuwen benutten zwartkopmeeuwen bij voorkeur plas en dras staande uiterwaarden als fourageergebied. Daarbij hielden ze zich afzijdig van de overige meeuwen. Dit solitaire gedrag ging zelfs zo ver dat kok- of stormmeeuwen die in de buurt kwamen, werden verdreven. Soortgenoten werden echter getolereerd, zelfs in die mate dat wanneer meer dan één zwartkopmeeuw aanwezig was, de vogels vrijwel zonder uitzondering in elkaars omgeving waren te vinden. Ook op de slaapplaatsen zonderden de zwartkopmeeuwen zich af, zoals bijvoorbeeld op 10 januari 1976 toen zeven zwartkopmeeuwen ongeveer 50 meter naast een opeengepakte groep van ruim 6800 kokmeeuwen op een plas bij Heteren zaten zonder zich bij de kokmeeuwen aan te sluiten.

Ieder jaar werden plaatstrouwe zwartkopmeeuwen ontdekt met een beperkte aktieradius. Veelal vertoefden deze vogels op voedselrijke plaatsen, zoals lozingspunten langs de Rijn. Andere vogels zwierven meer rond en konden op alle plaatsen langs het 15 km. lange traject (en daarbuiten?) gezien worden. Hierbij was opmerkelijk dat alle plaatstrouwe vogels (sub-)adult waren.

Volwassen zwartkopmeeuwen kregen hun zwarte kopkap beduidend eerder dan kokmeeuwen, zodat alle adulte vogels al in februari volledig uitgekleurd waren. Desondanks heb ik nooit enig baltsgedrag gezien terwijl evenmin geluiden werden gehoord.

DISKUSSIE

Het broedgebied van de zwartkopmeeuw is gelegen in de Zwarte Zee (Ardamatskaya, 1977). Door uitgebreid ringwerk, aange-

vuld met veldwaarnemingen, kon worden aangetoond dat een overweldigende meerderheid van deze broedvogels naar het westen en zuidwesten trekt en in het Middellandse Zeegebied overwintert (Isenmann, 1975; Kumerloeve, 1957; Lebedeva & Schevareva, 1961; Mayaud, 1954 & 1956; Milbled & Apchain, 1978; Schevareva, 1960; Voous, 1960).

De fenologie van de doortrek van zwartkopmeeuwen op uiteenlopende plaatsen in Europa vertoont grote onderlinge verschillen. In Engeland worden de meeste vogels in de nazomer opgemerkt met kleinere pieken in april, september en oktober (Sharrock, 1974) terwijl Hume (1976) in West Glamorgan (Wales) een uitgesproken voorjaarstop vond. Overwinteren komt in Engeland weinig voor. In de Camarque, Frankrijk, is de voorjaarstrek belangrijker dan de najaarstrek; als overwinteringsgebied is het zonder betekenis (Johnson & Isenmann, 1971). Ook in Noordwest-Frankrijk blijkt de zwartkopmeeuw geen wintervogel te zijn. De najaarstrek, waaraan vooral subadulte vogels deelnemen, is sterker dan de voorjaarspassage. In maart en april komen voornamelijk adulte en subadulte vogels langs, gevolgd door eerstejaars dieren in mei (Milbled & Apchain, 1978). Volgens Jansen & Remeus (1978) zou de zwartkopmeeuw in Nederland vooral gebonden zijn aan de Noordzeekust, de Waddenzee en het IJsselmeer waarbij in de maanden april-mei en juli-oktober de meeste vogels werden waargenomen. In het tijdvak 1969 - 1975 kwamen zij voor geheel Nederland op een totaal van 56 zwartkopmeeuwen. Overwinteren wordt door hen beschouwd als een zeldzaam verschijnsel. Op grond van de verslagen van de Club van Zeetrekwaarnemers (1973-1980) kan bepaald niet worden gesproken van geregelde passage van zwartkopmeeuwen langs de Nederlandse kust. Tot 1976 werden per seizoen minder dan tien exemplaren waargenomen. In de periode 1976 - 1979 lag het maximum rond de dertig waarnemingen waarbij de meerderheid betrek-

king had op overzomerende of in de nabijheid van de kuststreek broedende vogels.

Het door mij geschetste beeld van zwartkopmeeuwen in de uiterwaarden van de Rijn wijkt hiervan sterk af. De soort is hier een typische wintervogel. Waarnemingen van individueel herkenbare vogels (op grond van snavel en kleedkenmerken) bewijzen dat er sprake is van plaatsgebonden overwinteren. Zo verbleef bijvoorbeeld een juveniel exemplaar van 1 december 1975 tot 19 maart 1976 bij Heteren en een subadulte vogel van 18 september 1976 tot 9 februari 1977 bij de Rijn ter hoogte van de papierfabriek Van Gelder. Duidelijke trek is nimmer gekonstateerd; de vogels verschijnen abrupt in september en zijn in maart even plotseling weer verdwenen. Wanneer we bedenken dat gedurende zes jaar tenminste 63 zwartkopmeeuwen langs slechts 15 km Rijn werden gezien, dan is wel duidelijk dat het totale riviereengebied zeer veel meer zwartkopmeeuwen moet herbergen. In dit verband moet het feit dat Van den Bergh et al. (1979) voor het hele riviereengebied slechts drie waarnemingen noemen, op een sterke onderschatting berusten.

De uitgesproken rivierbinding en het (vrijwel) ontbreken van trekbewegingen langs de Nederlandse kust (echter niet langs de Belgische en Franse kust, zie Meeus, 1980 en Milbled & Apchain, 1978) pleit sterk voor de theorie dat een klein contingent zwartkopmeeuwen uit het Zwarte Zeegebied via grote waterlopen als Donau en Rijn doordringt tot in Noordwest-Europa. De nauwe associatie met water is een garantie voor continue aanwezigheid van voedsel (rioolwater, afval, dode vis en dergelijke). Het is dan ook weinig aannemelijk dat zwartkopmeeuwen een willekeurige dispersie zouden vertonen vanuit hun broedgebied in de Zwarte Zee (Jansen & Remeus, 1978). Verder moet het niet onmogelijk geacht worden dat het riviereengebied in Nederland voor deze "rivierafzakkers" fungeert als overwinteringsplaats.

SUMMARY

OCCURRENCE AND BEHAVIOUR OF MEDITERRANEAN GULLS (LARUS MELANOCEPHALUS) ALONG THE RHINE BETWEEN RHENEN AND HETEREN DURING 1974 - 1979

In this article a summation is given of Mediterranean Gulls observed along a 15 km-stretch of the Rhine in the Netherlands (figure 1). Mediterranean Gulls were observed every year in fluctuating numbers (table 1). First-year birds were most numerous, followed by adults and subadults. It is a typical winterbird and in several cases wintering was confirmed by continuous presence of individually recognizable birds. Migration was not observed; the birds arrived suddenly in September and disappeared equally sudden in March (figure 2). Mediterranean Gulls, as well as several other gull species, encounter favourable feeding conditions along-side rivers (flooded forelands, industrial waste) and it is not unlikely that the lowlands of Northwestern-Europe constitute a major wintering area of the small contingent of Mediterranean Gulls that migrates from the Black Sea upwards along the Danube and Rhine. Probably, the Mediterranean Gull is quite numerous along the main rivers in the Netherlands during winter.

The observed Mediterranean Gulls behaved very solitary and were highly aggressive towards other gull species but not to conspecifics (both during feeding and at the roosts). The total lack of displaybehaviour was remarkable.

LITERATUUR

- Appleby, R.H. & D.J. Britton. 1979. Mediterranean Gulls in Yorkshire. *Naturalist (Leeds)* 104: 135 - 143.
- Ardamatskaya, T. 1977. The seasonal distribution and migrations of gulls and terns nesting in the Black Sea, Nature Reserve. *Comm. Baltic Comm. Study Bird Migr.* 1977: 114 - 117.
- Bergh, L.M.J. van den, et al. 1979. Vogels van de Grote Rivieren. Antwerpen/Utrecht. Club van Zeetrekwaarnemers. 1973 - 1980. Zeetrekverslagen over de periode 1972 - 1979. Gestencild.
- Grant, P.J. 1979. Fieldidentification of West Palearctic gulls. Part 2. Common, Mediterranean, Ring-billed, Laughing and Franklin's Gulls. *British Birds* 72: 142 - 182.
- Hume, R.A. 1976. The pattern of Mediterranean Gull records at Blackpill, West Glamorgan. *British Birds* 69: 503 - 505.
- Hume, R.A. & P.G. Lansdown. 1974. Mediterranean Gulls at Blackpill, Glamorgan. *British Birds* 67: 17 - 24.
- Isenmann, P. 1975. Contribution à l'étude de la biologie de reproduction et de l'écologie de la Mouette mélanocéphale *Larus melanocephalus* en Suisse. *Nos Oiseaux* 33: 66 - 73.
- Jansen, F.H. & A. Remeus. 1978. Naar een definitieve vestiging van de zwartkopmeeuw *Larus melanocephalus* in Nederland? *Limosa* 51: 88 - 106.
- Johnson, A.R. & P. Isenmann. 1971. La nidification et le passage de la Mouette mélanocéphale (*Larus melanocephalus*) en Camarque. *Alauda* 39: 105 - 111.
- Kumerlovee, H. 1957. Séjour et passage de la Mouette mélanocéphale *Larus melanocephalus* Temminck en mer Egée, dans les Dardanelles et le Bosphore. *Alauda* 25: 143 - 145.
- Lebedeva, M.I. & T.P. Schevareva. 1961. Die Todesursachen der Vögel in der Natur auf Grund der Beringungsergebnisse. *Referaat in Vogelwarte* 21: 71.
- Mauersberger, G. 1970. Verhalten und taxonomische Stellung der Schwarzkopfmöwe (*Larus melanocephalus* Temminck). *Beitr. Vogelkd.* 15: 209 - 319.
- Mayaud, N. 1954. Sur les migrations et l'hivernage de *Larus melanocephalus* Temminck. *Alauda* 22: 225-245.
- Mayaud, N. 1956. Nouvelles données sur *Larus melanocephalus* Temminck. *Alauda* 24: 123 - 131.
- Meeus, H. 1980. De zwartkopmeeuw (*Larus melanocephalus*) in België. *Wielewaal* 46: 115 - 123.
- Milbled, T. & C. Apchain. 1978. Nidification et migrations de la Mouette mélanocéphale *Larus melanocephalus* sur le littoral du Nord de la France. *Alauda* 46: 235 - 256.
- Shevareva, T.P. 1956. Zur Kenntnis biologischer Fragen bei *Larus melanocephalus* auf Grund von Beringungen. *Referaat in Vogelwarte* 18: 227 - 228.
- Schlenker, A. 1973. Ueber Brutvorkommen und Schutz der Schwarzkopfmöwe (*Larus melanocephalus*) in Deutschland. *Vogelwelt* 94: 182 - 188.

Schmidt, G.A.J. 1965. Schwarzkopfmöwen in Schleswig-Holstein. Ein Beitrag zum Vorkommen im Ostsee-Raum und zur Biologie von *Larus melanocephalus*. *Corax* 1 (2): 116 - 124.

Sharrock, J.T.R. 1974. Scarce migrant birds in Britain and Ireland. Berkhamsted.

Taverner, J.H. 1970. Mediterranean Gulls nesting in Hampshire. *British Birds* 63: 67 - 79.

Tekke, M.J. 1976. Geringde zwartkopmeeuwen *Larus melanocephalus* uit het Zwarte Zee-gebied teruggemeld in Nederland. *Limosa* 49: 217.

Voous, K.H. 1960. Atlas van de Europese Vogels. Amsterdam.

Adres: Bovenweg 36,
6721 HZ Bennekom.

Grauwe ganzen op de Bommelse Gorzen - januari 1978